

E-book Lending in Digital Libraries: Systematic Review

Mehdi Alipour-Hafezi

PhD in Knowledge and Information Science; Visiting Lecturer;
Department of Knowledge and Information Science; Faculty of
Psychology and Education Science; Allameh Tabataba'i
University (ATU); Tehran, Iran meh.hafezi@gmail.com

Iranian Journal of
**Information
Processing and
Management**

Received: 06, Jul. 2015

Accepted: 28, Oct. 2015

Iranian Research Institute
for Science and Technology

ISSN 2251-8223

eISSN 2251-8231

Indexed in SCOPUS, ISC, & LISTA

Vol. 32 | No. 1 | pp: 219-250

Autumn 2016

Abstract: The purpose of this study is systematic reviewing of e-book lending in digital libraries in order to identify the status of researches in e-book lending, existing research gaps, and their research methods. In this way, systematic review is used for study. Searching in databases in three steps finally showed 36 research resources to be studied. Findings demonstrate that researches on e-book lending are in progress and at the future this domain will be in the spotlight. Also findings showed that subjects such as e-book lending, business models and status of laws in e-book lending are the main fields that need more researches. Moreover study on research methods showed that they have mostly been done by quantitative approach and survey method.

Keywords: E-lending, E-book, E-book lending, Digital Libraries, Systematic Review

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

امانت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌های دیجیتالی: مروری نظام‌مند

مهدی علیپور حافظی

دکتری علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛
مدرس مدعو گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی؛
دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی؛
دانشگاه علامه طباطبائی | meh.hafezi@gmail.com

دریافت: ۱۳۹۴/۰۴/۱۵ | بدویش: ۱۳۹۴/۰۸/۰۶ | مقاله برای اصلاح به مدت ۲۰ روز نزد بدیدآور بوده است.

چکیده: هدف مطالعه حاضر مروری نظام‌مند بر پژوهش‌های حوزه امانت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌های دیجیتالی به منظور شناسایی وضعیت پژوهش‌ها در این زمینه، شکاف پژوهشی موجود و وضعیت روش‌های پژوهشی آن‌هاست. در این راستا از روشی نظام‌مند برای مطالعه استفاده شد. برای انجام مطالعه با چند مرحله جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی در نهایت، ۳۶ منبع پژوهشی، اعم از مقاله پژوهشی نشریات و کنفرانس‌ها، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌های پژوهشی و فنی شناسایی و مورد مطالعه قرار گرفتند. در مطالعه صورت گرفته مشخص شد که پژوهش‌ها در زمینه امانت الکترونیکی هنوز در دوران بلوغ خود قرار دارند و در آینده شاهد شکوفایی بیشتر این حوزه خواهیم بود. همچنین، مشخص شد که موضوع‌های امانت کتاب الکترونیکی، مدل‌های کسب‌وکار و وضعیت قوانین حوزه امانت الکترونیکی از جمله حوزه‌هایی هستند که نیاز به پژوهش‌های بیشتر دارند. علاوه بر این‌ها، مشخص شد که بیشتر پژوهش‌ها در این زمینه با رویکرد کمی و با استفاده از روش پژوهش پیمایشی انجام می‌گیرند.

کلیدواژه‌ها: امانت الکترونیکی، کتاب الکترونیکی، کتابخانه دیجیتالی، مرور نظام‌مند

فصلنامه | علمی پژوهشی
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
شاپا (چاپی) ۸۲۲۳-۲۲۵۱
شاپا (الکترونیکی) ۸۲۳۱-۲۲۵۱
نمایه در SCOPUS، ISC، LISTA و
jipm.irandoc.ac.ir
دوره ۳۲ | شماره ۱ | صص ۲۱۹-۲۵۰
پاییز ۱۳۹۵

۱. مقدمه

اطلاعات در فرایند تولید و استفاده مسیری را طی می‌کند و در این مسیر عناصر متعددی وجود دارند. عناصر مهم مطرح در این چرخه عبارت‌اند از: مؤلف یا تولیدکننده اثر، ناشر یا منتشرکننده اثر، کارگزار یا توزیع‌کننده اثر (در محیط دیجیتالی در بسیاری از موارد این نقش را خود ناشران بر عهده می‌گیرند)، کتابخانه (یکی از مراکز ایجاد ارزش افزوده و دسترس‌پذیرسازی اثر برای مخاطبان)، و مخاطبان (Runardotter, Quisbert, Nilsson, and Hägerfors 2014). اطلاعات در این فرایند در بستر محمل‌هایی حرکت می‌کند و منظور از محمل‌ها، قالب‌هایی هستند که با استفاده از آن‌ها اطلاعات در طول حیات خود از تولید تا مصرف در آن قالب قرار می‌گیرد. کتاب یکی از این محمل‌های اطلاعاتی است که از دیرباز برای این منظور استفاده شده است. بهره‌گیری از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی از جمله عواملی است که تأثیر شگرفی بر چرخه حیات اطلاعات گذاشته است. از مزایای بهره‌گیری از فناوری در چرخه اطلاعات می‌توان به تسهیل و تسریع در تولید و انتشار و دسترس‌پذیرسازی اطلاعات اشاره کرد. یکی از نمودهای بارز استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات، بهره‌گیری از آن در تولید محتواست که با عنوان کتاب الکترونیکی شناخته شده است. کتاب الکترونیکی همانند نسل پیشین خود (کتاب چاپی) در فرایند چرخه اطلاعات حضور پررنگی دارد. بسیاری از پژوهش‌ها بر این نقش، به‌ویژه بر نقش آن در آموزش و یادگیری تأکید داشته‌اند. به‌عنوان مثال، پژوهشی در انگلستان نشان داد که ۶۵ درصد از ۱۲۷ مؤسسه آموزش عالی انگلستان از کتاب الکترونیکی در فعالیت‌های علمی خود استفاده می‌کنند (Vasileiou, Rowley, and Hartley 2012 نقل در JISC). امروزه بهره‌گیری از کتاب الکترونیکی به‌علت مسائل مرتبط با حفاظت اطلاعات در محیط الکترونیکی و به‌مخاطره‌افتادن منافع مادی ناشران در اثر تکثیر غیرمجاز و مسائلی دیگر از این قبیل، تبدیل به چالشی بزرگ شده است. بنا به دلایل ذکرشده، امروزه ناشران علی‌رغم درک کاهش هزینه‌های تولید کتاب در محیط الکترونیکی رغبتی به انتشار کتاب الکترونیکی از خود نشان نمی‌دهند (Vasileiou, Rowley, and Hartley 2012).

صنعت نشر حجم بالایی از مبادلات را در کشورها به خود اختصاص داده است. به‌عنوان مثال، صنعت نشر در بریتانیا در سال ۲۰۰۹ شاهد مبادله مالی بیش از ۱۸/۴ میلیارد پوند بوده است. همین گزارش نشان می‌دهد که در سال مذکور ۲۳۵/۶ میلیون جلد کتاب فروخته شده است و مبلغ مبادله‌شده حدود ۱/۷۵ میلیارد پوند بوده است (Chowdhury 2011). با وجود بی‌میلی ناشران به انتشار کتاب الکترونیکی، پیش‌بینی شده که تا سال ۲۰۲۰ حدود ۷۵ درصد از تمام عناوین کتاب‌های منتشرشده در جهان به شکل دیجیتالی و در قالب کتاب الکترونیکی یا به دو شکل چاپی

و الکترونیکی منتشر خواهند شد (Vasileiou, Rowley, and Hartley 2012). هر چند در نگاه اول این موضوع با توجه به چالش‌های موجود ممکن است خوشبینانه تلقی شود، ولی به‌طور کلی، نشانگر سیر تحولات این حوزه است.

کتاب الکترونیکی در فرایند دسترس‌پذیری در بستری به نام کتابخانه دیجیتالی قرار می‌گیرد. کتابخانه‌های دیجیتالی سعی در ارائه محتوای الکترونیکی به کاربران خود دارند. در این مسیر چالش به‌مخاطره‌افتادن منافع مالی ناشران بیشتر نمایان می‌شود. کتابخانه‌ها سعی در تهیه کتاب‌های الکترونیکی و در اختیار قراردادن آن برای کاربران از طریق سرویس‌هایی مانند امانت الکترونیکی دارند. علاوه بر این، با توجه به نیاز کاربران و محدودیت‌های مالی، کتابخانه‌های دیجیتالی سعی در استفاده از سرویس امانت بین کتابخانه‌ای و ایجاد دسترسی به محتوای الکترونیکی موجود در کتابخانه‌های دیگر نیز دارند و این موضوع بر حساسیت چالش ذکر شده می‌افزاید. نقش محتوای الکترونیکی در کتابخانه‌ها هنوز روشن و شفاف نیست، ولی استانداردهای متعددی در این زمینه تهیه شده است. علاوه بر این، فناوری‌ها و مدل‌های قیمت‌گذاری آن متنوع و متعدد است (Armstrong, Edwards, and Lonsdale 2002).

بنابراین، موضوع کتاب الکترونیکی و بهره‌گیری از آن در کتابخانه‌های دیجیتالی به یکی از محورهای اصلی پژوهش تبدیل شده است. مطالعه اولیه پژوهش‌ها در زمینه کتاب الکترونیکی و محورهای مرتبط نشانگر آن است که این حوزه نوظهور با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین و نیز نیازها و ضرورت‌های حاکم بر آن دچار تحولات گسترده‌ای شده است. از زمانی که متون کامل منابع اطلاعاتی توانستند در قالب دیجیتالی ارائه شوند، فرمت‌های متعددی برای آن‌ها استفاده شد. از جمله این فرمت‌ها می‌توان به فرمت پی‌دی‌اف^۱، اچ‌تی‌ام‌ال^۲، ای‌پاب^۳ و نیز فرمت‌های شکل‌مانند جی‌پی‌ای‌جی^۴، گیف^۵ و غیره اشاره کرد. تا چندی پیش و حتی در برخی موارد امروزه، شاهد این هستیم که افراد، کتاب الکترونیکی را فایل الکترونیکی در فرمت پی‌دی‌اف می‌دانند؛ در صورتی که مفهوم کتاب الکترونیکی در مفهوم اصلی آن بسیار فراتر از یک فایل پی‌دی‌اف و یا نظایر آن است. کتاب الکترونیکی، محصولی است که دارای قابلیت‌های بسیاری برای ذخیره‌سازی، نمایش و استفاده است. به‌عنوان مثال، کتاب الکترونیکی باید به پیوست فراداده باشد تا سطح دسترسی به آن قابل کنترل باشد؛ قابلیت نمایش بر اساس نیاز را داشته باشد؛ و در حد امکان محدود به نرم‌افزاری خاص نبوده، قابلیت یادداشت‌گذاری، یادداشت‌برداری و غیره را بر اساس اصول نگارش مبتنی بر استناد داشته باشد. بر این اساس، ضروری به نظر می‌رسد که وضعیت پژوهش‌ها

در زمینه امانت الکترونیکی مورد مطالعه قرار گیرد. بنابراین، پژوهش حاضر با درک ضرورت حاضر سعی دارد که وضعیت پژوهش‌ها در زمینه امانت الکترونیکی محتوا را ترسیم و شکاف‌های پژوهشی موجود را نمایان سازد.

۲. روش پژوهش

در این پژوهش از روش مطالعه نظام‌مند ارائه‌شده توسط (Kitchenham and Charters 2007) استفاده شده است. همان‌گونه که از کلمه نظام‌مند مشخص است، هدف از مرور نظام‌مند پیشینه مشخص کردن پرسش‌ها و مطالعات مرتبط با شناسایی شکاف پژوهشی، ارزشیابی نوآوری آن‌ها در ارتباط با پرسش‌ها و شکاف پژوهشی برای نتیجه‌گیری در پدیده، حوزه موضوعی یا پرسش اساسی است (Dehghani Champiri, Shahamiri, and Salim 2015). همان‌گونه که در شکل ۱ مشخص است، در این پژوهش، مرور در سه مرحله انجام شده است. فعالیت انجام گرفته در هر سه مرحله به شرح زیر است:

۲-۱. طراحی مرور (مرحله ۱)

اهداف مرور در مرحله طراحی مشخص شده است. در این مرحله اقدامات زیر انجام گرفته است:

۲-۱-۱. شناسایی نیاز به مرور پژوهش‌ها

در مرحله ۱ مشخص شد که هیچ پژوهش مشابهی در زمینه مرور نظام‌مند پژوهش‌ها در باره امانت الکترونیکی در کتابخانه‌های دیجیتالی وجود ندارد. افزایش پژوهش‌ها در زمینه امانت الکترونیکی و توجه ایفلا به این موضوع نشان از اهمیت آن دارد (Colomb, Rosch, and Preisi 2014; IFLA Governing Board 2014). از طرفی نیز یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های ناشران الکترونیکی در انتشار آثار، حفاظت از کپی‌رایت و منافع مالی است و امکان ارائه آثار و در اختیار قرار دادن آن‌ها از طریق کتابخانه‌های دیجیتالی باعث ایجاد ابهامات زیادی شده است.

۲-۱-۲. مشخص کردن پرسش‌های پژوهش

یکی از مهم‌ترین فعالیت‌ها در مرحله ۱ رسیدن به پرسش‌های اساسی زیر است:

۱. پژوهش‌ها در زمینه امانت الکترونیکی با چه حوزه‌هایی مرتبط هستند؟
۲. شکاف پژوهشی موجود در حوزه امانت الکترونیکی چیست؟
۳. پژوهشگران در پژوهش‌های این حوزه از چه روش‌های پژوهشی استفاده کرده‌اند؟

۲-۱-۳. شناسایی پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر و مرتبط

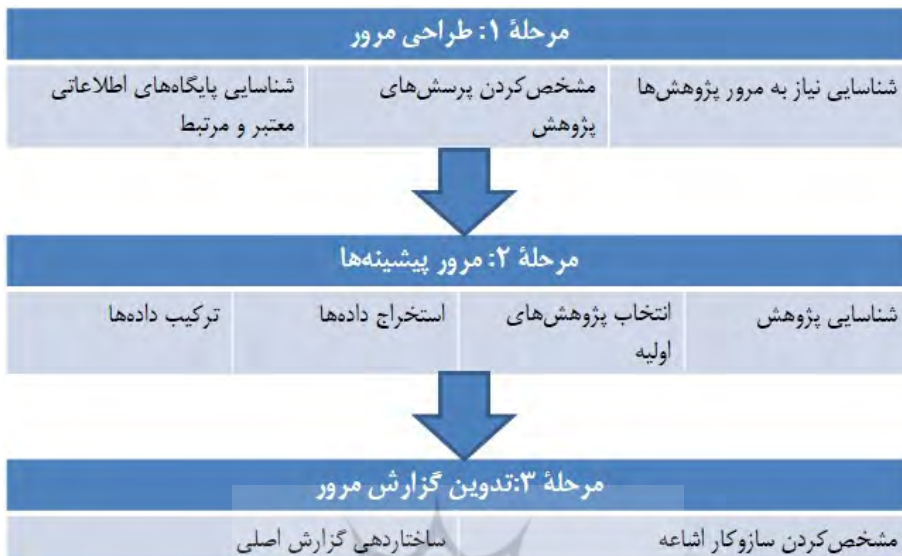
در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌های اساسی طرح‌شده در بالا اقدام به شناسایی پایگاه‌های اطلاعاتی کتابشناختی و تمام‌متنی شد که بیشترین پوشش موضوعی را در حوزه امانت الکترونیکی دارند (فعالیت ۳، مرحله ۱). در نتیجه این فعالیت، پایگاه‌های اطلاعاتی زیر شناسایی شدند: «امرد»^۱، «ساینس دایرکت»^۲، «پروکوئست»^۳، «وب‌آوساینس»^۴، «ای‌سی‌ام»^۵، «گوگل اسکالر»^۶، و «لیزا»^۷. در زمینه پایگاه‌های اطلاعاتی داخلی نیز پایگاه‌های اطلاعاتی پایان‌نامه‌های «ایراندک»^۸، «مرکز منطقه‌ای علوم و فناوری»^۹، «مگ‌ایران»^{۱۰}، «نورمگز»^{۱۱}، نشریات علمی- پژوهشی مرتبط، مانند «فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات»، «اطلاع‌شناسی»، «کتابداری و اطلاع‌رسانی آستان قدس رضوی»، «فصلنامه کتاب»، و نظایر این‌ها، و همچنین وبگاه‌های برخی از دانشگاه‌های فعال در زمینه امانت الکترونیکی، مانند دانشگاه تهران، دانشگاه الزهراء، دانشگاه فردوسی، و غیره مورد جست‌وجو قرار گرفتند.

تنظیم محدوده زمانی جست‌وجوها یکی از رهنمودهای مهم در مرور نظام‌مند است که در مقاله (Stapić, López, Gabot, Ortega, and Strahonja 2012) به آن اشاره شده است. با توجه به اینکه موضوع امانت الکترونیکی و مدل‌های کسب و کار از سال ۲۰۰۱ مطرح شده‌اند، ژانویه ۲۰۰۱ به عنوان مبدأ جست‌وجو و سپتامبر ۲۰۱۴ به عنوان انتهای محدوده زمانی برای منابع خارجی در نظر گرفته شد و برای منابع داخلی نیز سال ۱۳۸۷ که نخستین پژوهش‌ها در زمینه کتاب الکترونیکی در کشور مطرح شده است، به عنوان مبدأ و اسفند سال ۱۳۹۴ به عنوان آخرین زمان انتشار مقالات و پژوهش‌ها مد نظر قرار گرفت. جست‌وجوها همچنین، فقط به مقالات پژوهشی، پایان‌نامه‌ها و مقالات پژوهشی ارائه‌شده در کنفرانس‌ها محدود شدند.

1. Emerald
4. Web of Science
7. LISA
9. <http://www.ricest.ac.ir/Default.aspx?lan=fa>
10. <http://www.magiran.com/>

2. Science direct
5. ACM
8. <http://database.irandoc.ac.ir>
11. <http://www.noormags.com/view/fa/default>

3. Proquest
6. Google Scholar

شکل ۱. مراحل و فعالیت‌های انجام گرفته در مرور پیشینه‌ها

۲-۲. مرور پیشینه‌ها (مرحله ۲)

در مطالعات پیشین از اصطلاح‌های مختلفی برای امانت کتاب الکترونیکی استفاده شده است. از جمله این اصطلاح‌ها می‌توان به «امانت الکترونیکی دیجیتال»، «امانت الکترونیکی»، «امانت کتاب الکترونیکی»، «محتوای دیجیتالی»، «کتاب الکترونیکی»، «کتاب دیجیتال» و اصطلاح‌های مترادف و معادل در زبان انگلیسی اشاره کرد. همچنین، برای اصطلاح «کتابخانه دیجیتالی» از اصطلاح‌ها و مترادف‌هایی مانند «کتابخانه‌های دیجیتالی علمی»^۱، «کتابخانه‌های دیجیتالی دانشگاهی»^۲، و در موارد معدودی از «کتابخانه‌های الکترونیکی» استفاده شده است (Porcel and Herrera-Viedma 2010). در این پژوهش با توجه به محدود بودن آثار در زمینه امانت الکترونیکی از اصطلاح‌های عام «امانت الکترونیکی» به جای «کتاب الکترونیکی» و از اصطلاح «کتابخانه دیجیتالی» به جای اصطلاح‌های کتابخانه‌های دیجیتالی دانشگاهی، علمی، عمومی و غیره استفاده شده است. بنابراین، برای ایجاد دسترسی به منابع پژوهشی مرتبط بیشتر، اقدام به جست‌وجو در پایگاه‌های اطلاعاتی کتابشناختی در دو گام شد. در گام نخست، جست‌وجوها با استفاده از عملگرهای بولی^۳ برای بازیابی منابع کاملاً مرتبط با امانت کتاب الکترونیکی در فیله‌های عنوان،

1. Scholar DLs, Scientific DLs

2. University DLs, Academic DLs

3. Boolean

چکیده و کلیدواژه‌ها انجام گرفت. در مجموع، ۱۱ مقاله پژوهشی به زبان انگلیسی بازیابی شد. لازم به ذکر است که در منابع به زبان فارسی هیچ منبعی یافت نشد. استراتژی جست‌وجو در شکل ۲ نشان داده شده است.

برخی از منابع بازیابی شده با امانت الکترونیکی مرتبط بودند بدون اینکه در عنوان یا چکیده آن‌ها اشاره‌ای به کتاب الکترونیکی شده باشد. بنابراین، نسبت به گسترده کردن کلیدواژه‌های جست‌وجو در گام دوم اقدام شد (شکل ۲). با گسترش دامنه جست‌وجو در این گام، تعداد منابع مرتبط بازیابی شده به ۸۵ مقاله پژوهشی نشریات و کنفرانس‌ها و پایان‌نامه‌ها رسید که در حوزه امانت الکترونیکی محتوا و به‌طور کلی کتاب الکترونیکی (البته فقط در منابع فارسی) بین سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۴ منتشر شده بودند. در این مرحله، کل منابع بازیابی شده وارد پایگاه اطلاعاتی شدند (شکل ۱، مرحله ۲، فعالیت ۱). بنابراین، کل منابع مرتبط بازیابی شده در دو گام جست‌وجو به ۹۶ مدرک رسید.

۲-۱-۲. شناسایی و انتخاب منابع اولیه

در این فعالیت، چکیده، مقدمه، و نتیجه‌گیری منابع مطالعه شدند. در میان منابع مذکور، منابعی که به زبان انگلیسی و فارسی بودند، به شرط داشتن یکی از معیارهای زیر انتخاب شدند:

۱. مقاله حتماً پژوهشی بوده و نتایج پژوهشی در آن ارائه شده باشد.
۲. مقاله منتج به ارائه مدل یا معماری مرتبط با امانت کتاب الکترونیکی شده باشد.
۳. منبع پژوهشی مذکور پایان‌نامه، گزارش پژوهشی، یا سایر منابع پژوهشی باشد.
۴. منبع پژوهشی مذکور جدا از بحث کتابخانه دیجیتالی به حوزه امانت الکترونیکی نیز پرداخته باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

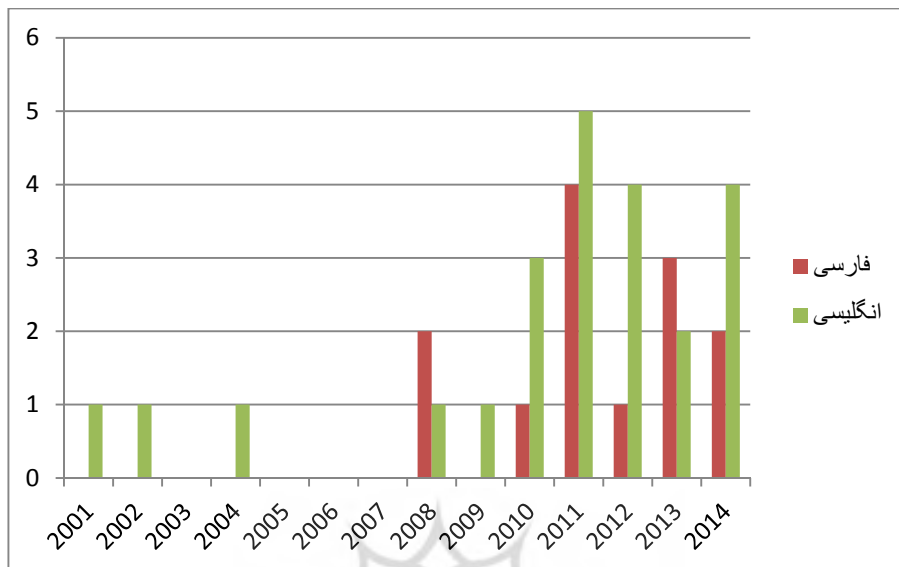
اصطلاح فارسی ۱	اصطلاح فارسی ۲	اصطلاح انگلیسی ۱	اصطلاح انگلیسی ۲	تنتیجه جست‌وجو
امانت الکترونیکی	یا امانت الکترونیکی محتوا یا امانت کتاب الکترونیکی یا کتاب الکترونیکی	AND	E-lending	کتابخانه دیجیتال*
یا			OR	
امانت الکترونیکی محتوا			E-book lending	
یا			OR	
امانت کتاب الکترونیکی			Electronic Lending	
یا			OR	
کتاب الکترونیکی			Electronic Book Lending	
اصطلاح فارسی ۱	اصطلاح فارسی ۲	اصطلاح انگلیسی ۱	اصطلاح انگلیسی ۲	تنتیجه جست‌وجو
کتاب الکترونیکی	و	AND	E-lending	کتابخانه دیجیتال* کتابخانه‌های دیجیتال*
			E-book lending	

گام ۱
↓
گام ۲

شکل ۲. استراتژی جست‌وجو

۲-۲-۲. استخراج و ترکیب داده‌ها

با توجه به معیارهای ذکر شده، تعداد ۱۱ منبع فارسی و ۲۳ منبع به زبان انگلیسی برای پاسخ به پرسش‌های اساسی طرح شده انتخاب شدند. با توجه به نبود منابع فارسی در حوزه امانت الکترونیکی، منابع مذکور همگی به حوزه کتاب الکترونیکی و دیدگاه‌های مختلف در مورد آن اختصاص داشتند. علاوه بر موارد مطالعه شده، پژوهشگر با ۲ پژوهش دیگر، که یکی از آن‌ها (عالی پور ۱۳۹۳) هنوز منتشر نشده بود و دیگری (فهیمی فر و حیدری ۱۳۹۲) در هیچ یک از پایگاه‌های داخلی نمایه نشده بود، آشنا شد و آن‌ها به مجموعه منابع فارسی مورد مطالعه اضافه شدند. در مجموع، تعداد منابع فارسی به ۱۳ عنوان رسید. شکل ۳ نشانگر توزیع سالیانه منابع بین سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۴ به تفکیک فارسی و انگلیسی است.

شکل ۳. توزیع سالیانه منابع انتخاب‌شده به تفکیک فارسی و انگلیسی

۳-۲. اعتبارسنجی

از تعداد ۹۶ منبع بازیابی شده در دو گام ذکر شده در شکل ۲، تعداد ۲۰ منبع (حدود ۲۰ درصد) به صورت تصادفی انتخاب و چکیده، مقدمه و نتیجه‌گیری آن‌ها توسط متخصص دیگری مورد مطالعه قرار گرفت. از بین ۲۰ منبع ذکر شده، ۱۶ منبع مطابق با معیارهای مورد نظر بودند. در راستای کنترل حداکثر تعداد منابع مرتبط، گام کنترلی دیگری نیز مورد استفاده قرار گرفت. فهرست منابع ۳۶ منبع نهایی مرور و با منابع بازیابی شده در پایگاه اطلاعاتی تهیه شده در این پژوهش مطابقت داده شد. نتیجه بررسی در این گام نیز منبع جدیدی را به منابع انتخاب‌شده اضافه نکرد.

جهت اطمینان از اعتبار دسته‌بندی نتایج، کنترل دیگری روی حدود ۲۰ درصد از منابع مورد مطالعه در این پژوهش (۸ مقاله از ۳۶ مقاله نهایی) به صورت تصادفی انتخاب و توسط متخصص دیگری بررسی شد. مقالات انتخاب‌شده توسط متخصص مذکور که با دسته‌بندی صورت گرفته در این پژوهش آگاه نبود، به طور مجدد دسته‌بندی شد. دسته‌بندی انجام گرفته تفاوت چندانی با دسته‌بندی پژوهش، به جز در موارد معدودی در عنوان دسته‌ها نداشت. در نتیجه و با توجه به تأثیرگذار نبودن این تفاوت‌ها، اصلاح خاصی در عناوین دسته‌ها انجام نشد.

۳. یافته‌ها

با رویکردی که به امانت کتاب الکترونیکی در این مطالعه وجود دارد، همان‌گونه که ذکر شد، گزارش‌های پژوهش در قالب مقاله پژوهشی، پایان‌نامه، گزارش فنی، گزارش پروژه و نظایر این‌ها با روش ذکر شده، شناسایی و مطالعه شدند. مطالعه آثار نشان داد که پژوهش‌ها در زمینه کتاب الکترونیکی را می‌توان در شش محور زیر دسته‌بندی کرد:

- ◇ کتاب الکترونیکی و ویژگی‌های آن
- ◇ تولید کتاب الکترونیکی و نرم‌افزارهای مورد استفاده
- ◇ دیدگاه‌های سه گروه مرتبط با کتاب الکترونیکی (ناشر، استفاده‌کننده، کتابدار)
- ◇ مدل‌های کسب‌وکار
- ◇ وضعیت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها و مسائل حقوقی مترتب بر آن
- ◇ امانت کتاب الکترونیکی به کاربران و امانت بین کتابخانه‌ای

از جمله محورهای ذکر شده، دو محور انتهایی نزدیک‌ترین ارتباط را با امانت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌های دیجیتال دارند. بر این اساس در ادامه، پژوهش‌های شناسایی شده تحلیل می‌شود.

۳-۱. کتاب الکترونیکی و ویژگی‌های آن

کتاب الکترونیکی می‌تواند به شکل‌های زیر تعریف شود: متنی در قالب دیجیتال، کتاب تبدیل شده به شکل دیجیتال، منبع خواندنی دیجیتال^۱، کتاب در قالب فایل کامپیوتری، تصاویری با شناسه‌گرهای منحصر به فرد و قابل خواندن توسط کامپیوتر و قابل نمایش توسط کتاب‌خوان‌های خاص. به‌طور کلی، کتاب الکترونیکی به‌طور همزمان به توصیف محتوا، قالب، نرم‌افزار کتاب‌خوان، و ابزار کتاب‌خوان^۲ گفته می‌شود. بر این اساس، محتوای کتاب الکترونیکی به مؤلفه‌های مالکیت فکری اشاره دارد، قالب آن به قالب فایل یا مدرک مرتبط می‌شود، کتاب‌خوان به نرم‌افزاری اشاره دارد که فرد را قادر به خواندن فایل‌های مختلف در سخت‌افزارهای مختلف می‌کند و ابزار کتاب‌خوان نیز به سخت‌افزار قابل حملی گفته می‌شود که برای مطالعه کتاب الکترونیکی استفاده می‌شود (Rao 2004). بنابراین، هنگام بحث در مورد کتاب الکترونیکی باید به محتوا، قالب، نرم‌افزار و سخت‌افزار توجه شود.

از جمله ویژگی‌های کتاب‌های الکترونیکی می‌توان به قابلیت آن‌ها در ارائه محتوای

1. digital reading material

2. E-book reading device

چند رسانه‌ای، حجم کم فضای مورد نیاز برای نگهداری، امکان استفاده همزمان از آن‌ها، قابلیت‌های ارائه شده توسط کتاب‌خوان‌ها، امکان شخصی‌سازی نمایش محتوا، قابلیت جست‌وجو در متن، هزینه پایین انتشار و توزیع، هزینه پایین در انتشار و پراش‌های جدید و غیره اشاره کرد (فهیمی‌فر و غائبی ۱۳۸۷؛ غائبی، تاجداران و فهیمی‌فر ۱۳۸۹؛ عبدالهی ۱۳۹۰). در مقابل ویژگی‌های ذکر شده مسائل و محدودیت‌هایی نیز در کتاب‌های الکترونیکی وجود دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به عادت به استفاده از کتاب‌های چاپی توسط مخاطبان و مانوس نبودن با محیط الکترونیکی، امکان از بین رفتن حقوق مادی مؤلف یا ناشر، خستگی چشم و نظایر این‌ها اشاره کرد (عبدالهی ۱۳۹۰؛ فهیمی‌فر و حیدری ۱۳۹۲).

پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه از زوایای مختلفی به این موضوع پرداخته‌اند. برخی از این پژوهش‌ها به شناسایی معیارها و مؤلفه‌های ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی پرداخته‌اند و ضمن معرفی معیارها و مؤلفه‌ها با دسته‌بندی مورد نظر سباهه ارزیابی برای کتاب‌های الکترونیکی ارائه کرده‌اند (غائبی، تاجداران و فهیمی‌فر ۱۳۸۹). از طرفی نیز همین پژوهشگران اقدام به ارزیابی معیارها و مؤلفه‌های ذکر شده بر مبنای نظر دانشجویان کرده و به این نتیجه رسیدند که از نظر دانشجویان، برخی از معیارها مانند فصل‌بندی متن کتاب، عدم نیاز به ارتباط اینترنتی در مدت استفاده، دسترسی از دور، و ۲۴ ساعته بودن دسترسی به آن نسبت به سایر معیارها در انتخاب و استفاده از کتاب الکترونیکی دارای اهمیت بیشتری است (غائبی، تاجداران، و فهیمی‌فر ۱۳۹۰). همچنین، کتاب‌های الکترونیکی از نظر کتابداران و کاربران کتابخانه‌ها و با استفاده از معیارها ارزیابی شده و در نتیجه نقاط قوت و ضعف آن‌ها شناسایی شده است (عبدالهی ۱۳۹۰). کتاب‌خوان‌های الکترونیکی نیز از دید پژوهشگران دور نمانده و در پژوهشی به کاربردپذیری و قابلیت‌های آن‌ها پرداخته شده است. در این پژوهش پنج ابزار مختلف کتاب‌خوان با کتاب چاپی مورد مقایسه قرار گرفته است. نتایج پژوهش نشان داده که کتاب‌خوان‌های مبتنی بر جوهر الکترونیکی شرایط مناسب‌تری را برای مطالعه نسبت به سایر کتاب‌خوان‌ها فراهم می‌کنند. با این وجود، کتاب‌خوان‌ها در مقایسه با کتاب‌های چاپی همچنان، دچار ضعف‌هایی هستند (Siegenthaler, Wurtz, and Groner 2010). با توجه به اینکه در این پژوهش، کتاب‌خوان‌ها با کتاب سنتی مقایسه شده‌اند، به نظر می‌رسد که ویژگی‌های نوین مبتنی بر فناوری‌های اطلاعاتی کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

جدول ۱. پژوهش‌ها در زمینه کتاب الکترونیکی و ویژگی‌های آن

پژوهش‌ها	یافته‌ها	بافت	مسئله مورد مطالعه	محور اصلی
فهمی فر و غائبی (۱۳۸۷)	ویژگی‌ها: قابلیت‌های چندرسانه‌ای، اشغال فضای کم، آسانی انتخاب، امانت کتاب به صورت همزمان؛ محدودیت‌ها: مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، نبود فهرست همگانی، پایین بودن سطح آشنایی کاربران، نفوذگرهای موجود و عواملی نظیر خستگی چشم هنگام مطالعه	کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های شهر تهران	دیدگاه متخصصان علم اطلاعات	کتاب الکترونیکی و ویژگی‌های آن
غائبی، تاجداران و فهمی فر (۱۳۸۹)	۱۵ ملاک با ۱۰۱ نشانگر از نظر کاربران و کتابخانه‌ها به طور مشترک و ۴ ملاک با ۲۴ نشانگر به صورت اخص و فقط برای کتابخانه‌ها و کتابداران	بدون بافت	معیارهای ارزیابی	
عبدالمی (۱۳۹۰)	از نقاط ضعف کتاب‌های الکترونیکی به دست آمده در این پژوهش می‌توان به خستگی چشم هنگام استفاده از کتاب‌های الکترونیکی، نیاز به تجهیزات مناسب برای استفاده از این گونه کتاب‌ها، تمرکز نداشتن در هنگام مطالعه اشاره کرد.	دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران	ارزیابی کتاب الکترونیکی	
غائبی، تاجداران و فهمی فر (۱۳۹۰)	ملاک‌های توزیع، داشتن صفحات محتوای مشابه، برقراری پیوند، هزینه، قابلیت خوانایی متن، دسترس‌پذیری، و آسانی مرور و پویا را می‌توان از جمله مهم‌ترین ملاک‌ها در میان ۱۵ ملاک مورد بررسی برشمرد.	دانشگاه الزهرا	سنجش معیارهای ارزیابی	
فهمی فر، حیدری (۱۳۹۲)	انتشار کتاب‌های الکترونیکی به سه زبان فارسی، انگلیسی و عربی؛ قابلیت جست‌وجوی متن، قابلیت‌های صوتی و تصویری و سهولت مطالعه متن مهم‌ترین مؤلفه‌های کتاب‌های الکترونیکی منتشر شده هستند؛ نگرانی از مراعات کپی‌رایت.	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	ویژگی‌های موضوعی، فنی و اقتصادی	
Siegenthaler, Wurtz, and Groner (2010)	نسل فعلی کتاب‌خوان‌های الکترونیکی کمبودهای زیادی از نظر کاربردپذیری در قیاس با کتاب سنتی دارد.	بدون بافت	کاربردپذیری کتاب‌خوان‌های الکترونیکی	

همان‌گونه که در جدول ۱ نیز مشاهده می‌شود، پژوهش‌ها در زمینه کتاب الکترونیکی و ویژگی‌های آن حاکی از آن است که پژوهشگران به این حوزه توجه دارند. با این وجود، به نظر می‌رسد این حوزه همچنان نیازمند انجام پژوهش‌های متعدد است؛ به‌ویژه اینکه فناوری‌ها در این زمینه با سرعت در حال تغییر و رشد هستند. به‌عنوان مثال، امروزه گوشی‌های هوشمند تلفن همراه سعی دارند کتاب‌های الکترونیکی را پوشش داده و آن‌ها را برای کاربران فراهم آورند. این در حالی است که تا همین اواخر نیازمند سخت‌افزارهای کتاب‌خوان بودیم.

۳-۲. تولید کتاب الکترونیکی و نرم‌افزارهای مورد استفاده

طراحی و تولید نرم‌افزارهای کتاب الکترونیکی یکی از اقدامات و محصولاتی است که نقش اساسی در ارائه کتاب الکترونیکی و بهره‌برداری از آن توسط مخاطبان و به‌تبع آن توسط کتابخانه‌های دیجیتالی دارد. در بسیاری از موارد این نرم‌افزارها متصل به ابزارهای کتاب‌خوانی هستند که برای این منظور طراحی و ایجاد شده‌اند. از جمله این ابزارها می‌توان به «کیندل»^۱، «کتاب‌خوان سونی»^۲، «کوبیتس»^۳، «موبی‌پاکت ریدر»^۴، «مارت‌ویو»^۵، «نووک»^۶ و نظایر آن‌ها اشاره کرد.^۷

امروزه ناشران مختلف برای تولید کتاب الکترونیکی و یا انتشار آن از نرم‌افزارها و یا ابزارهای تولید کتاب الکترونیکی یا کتاب‌خوان الکترونیکی استفاده می‌کنند. بهره‌برداری از ابزارهای مناسب، استاندارد، با قابلیت‌های بالا و حفظ امنیت محتوا یکی از دغدغه‌های اصلی ناشران در حرکت به سمت انتشار کتاب الکترونیکی است. این موضوع در کشوری مانند ایران که قوانین متناسب با آن حوزه ضعیف بوده و پیگیری قضایی چنین مواردی با دشواری‌های زیادی مواجه است، باعث شده که ناشران بسیار کمی جرأت حضور در این عرصه پیدا کنند. بنابراین، این محور یکی از حوزه‌های بسیار مهم برای انجام پژوهش و رسیدن به راهکارهایی کاربردی و عملیاتی است. از طرفی نیز بسیاری از فعالیت‌های انجام گرفته در این زمینه در قالب تحقیق و توسعه بوده و مستندات آن‌ها منتشر نشده است. به همین دلیل است که امروزه محصولات متعددی در این زمینه به وجود آمده و مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند، ولی در اکثر موارد مستندات از نحوه طراحی و عملکرد آن‌ها در اختیار نیست.

تولید کتاب الکترونیکی مستلزم آشنایی با قابلیت‌ها و نیازمندی‌هایی است که باید شناسایی و

1. Kindle
4. Mobipocket reader

2. Sony e-book reader
5. Martview

3. Koobits
6. Nook

۷. اسامی محصولات ذکر شده و مشخصات و ویژگی‌های آن‌ها از طریق وب‌سایت زیر قابل دسترس است:

<http://www.hongkiat.com/blog/ebook-reader-manager/>

در سیستم تولیدشده اعمال و پیاده‌سازی شود. در این زمینه پژوهش‌ها به شناسایی عوامل مؤثر بر پذیرش کتاب الکترونیکی پرداخته و نتایج نشان داده‌اند که رضایت فردی و بهره‌گیری از فناوری‌های نوین (محمدی، منوری فرد، و صالحی ۱۳۹۰) مانند کتاب‌خوان‌های مبتنی بر جوهر الکترونیکی (Siegenthaler, Wurtz, and Groner 2010) و توانایی صنعت نشر در بهره‌گیری از مدل‌های کسب‌وکار نوین مؤثرین عوامل در این زمینه هستند (Rao 2004). در این پژوهش‌ها به محورهای کاربردی اشاره‌ای نشده است. همچنین، مطالعه تطبیقی میان کتاب‌خوان‌های الکترونیکی و کتاب سنتی انجام گرفته و نتایج، حاکی از این است که کتاب‌خوان‌های الکترونیکی همچنان نیازمند رشد و توسعه هستند تا بتوانند کاربردپذیری مناسبی پیدا کنند (Siegenthaler, Wurtz, and Groner 2010). در راستای حفاظت از محتوای دیجیتال نیز تنها استفاده از واترمارکینگ در تصاویر (نمازی ۱۳۹۰) مورد پژوهش قرار گرفته و به موارد دیگر اشاره‌ای نشده است.

جدول ۲. وضعیت پژوهش‌ها در زمینه تولید کتاب الکترونیکی و نرم‌افزارهای مورد استفاده

محور اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
پذیرش کتاب الکترونیکی و نرم‌افزارهای مورد استفاده	پذیرش کتاب‌های الکترونیکی	دانشجویان پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران	مؤثرترین عوامل بر تصمیم به استفاده از کتاب‌های الکترونیکی: رضایت فردی، نگرش نسبت به نوآوری و درک از مفیدبودن فناوری	محمدی، منوری فرد، و صالحی (۱۳۹۰)
	کاربردپذیری کتاب‌خوان‌های الکترونیکی	بدون بافت	نسل فعلی کتاب‌خوان‌های الکترونیکی کمبودهای زیادی از نظر کاربردپذیری در قیاس با کتاب سنتی دارند	Siegenthaler, Wurtz, and Groner (2010)
	فناوری‌های کتاب الکترونیکی	بدون بافت	موفقیت و شکست کتاب الکترونیکی علاوه بر پذیرش آن توسط کاربران بستگی به توانایی صنعت نشر دارد.	Rao (2004)
	واترمارکینگ دیجیتال	بدون بافت	پیشنهاد چند روش واترمارکینگ مقاوم تصاویر	نمازی (۱۳۹۰)

همان‌گونه که از جدول ۲ نیز برمی‌آید، این حوزه جزء حوزه‌های فعال بوده و نیازمند پژوهش‌های گسترده در زمینه قابلیت‌های کتاب‌های الکترونیکی و کتاب‌خوان‌های الکترونیکی

است. همچنین، وابستگی شدید این حوزه به فناوری‌های نوین و رشد آن‌ها و بهره‌گیری از تلفن همراه هوشمند باعث شده که سرعت تحولات در این زمینه بسیار بالا باشد. نزدیکی این حوزه به کاربرد نیز باعث شده که حوزه تحقیق و توسعه بسیار فعال‌تر از پژوهش در این زمینه عمل کند. نتایج این فعالیت‌ها در محصولات کتاب‌خوان نیز خود را نشان می‌دهند. مطالعه کتاب‌خوان‌ها نشان از این دارد که در چرخه تولید تا دسترس‌پذیری اطلاعات در قالب کتاب الکترونیکی، هنوز نقش کتابخانه‌ها به‌عنوان یکی از مؤثرترین عناصر دسترس‌پذیری کتاب‌های الکترونیکی نادیده گرفته شده است.

۳-۳. دیدگاه‌های سه گروه مرتبط با کتاب الکترونیکی (ناشر، استفاده‌کننده، کتابدار)

کتاب الکترونیکی عنصری است که در چرخه اطلاعات به‌عنوان یک محمول مورد استفاده قرار می‌گیرد. در چرخه اطلاعات از تولید تا دسترس‌پذیری و استفاده پنج عنصر اصلی حضور دارند: تولیدکننده محتوا و صاحب حق معنوی تألیف؛ ناشر و تولیدکننده و منتشرکننده اثر و در اکثر موارد به‌ویژه در حوزه کتاب الکترونیکی صاحب حق مادی اثر؛ توزیع‌کننده یا سازمانی که اشاعه اثر تولیدشده را برعهده دارد؛ کتابدار و کتابخانه به‌عنوان یکی از مجاری دسترس‌پذیرسازی آثار و کتاب‌های الکترونیکی؛ و در نهایت، استفاده‌کننده که یا به‌عنوان خریدار اثر یا به‌عنوان کاربر کتابخانه از آثار اطلاعاتی ارائه‌شده استفاده می‌کند. در حوزه کتاب الکترونیکی سه عنصر از پنج عنصر ذکرشده نقش اصلی و اساسی در چرخه اطلاعات ایفا می‌کنند. دو عنصر تولیدکننده محتوا به‌علت اینکه محتوا را تهیه و ارائه می‌کنند در بسیاری از موارد به‌علت عدم تخصص یا به‌علت بی‌ارتباطی موضوع و واگذاری حق مادی به ناشر وارد این حوزه نمی‌شوند و توزیع‌کننده، که امروزه در محیط دیجیتال این نقش را خود ناشران ایفا می‌کنند، نظرات کاربردی را در حوزه کتاب الکترونیکی ارائه نمی‌دهند. از این رو، پژوهشگران تنها به دیدگاه‌های سه عنصر ناشر، کتابدار، و مخاطب بیشتر توجه کرده‌اند و در زمینه دیدگاه‌سنجی، دیدگاه‌های این سه عنصر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

مطالعه پژوهش‌ها در این زمینه نشان داد که در این پژوهش از میان پیشینه‌های شناسایی شده تعداد ۱۵ پژوهش (حدود ۴۴ درصد) به موضوع دیدگاه‌سنجی پرداخته‌اند. از بین ۱۵ پژوهش انجام‌شده در این زمینه، ۷ عنوان در داخل و ۸ عنوان نیز در خارج از کشور به این موضوع پرداخته‌اند. علاوه بر این، ۴ پژوهش در مورد دیدگاه کتابداران و ۱۰ مورد به دیدگاه اқشار

۱. در محیط دیجیتال در بسیاری از موارد ناشران خود وظیفه توزیع و دسترس‌پذیری آثار خود را برعهده می‌گیرند.

مختلف کاربران به‌ویژه دانشجویان و اعضای هیئت علمی پرداخته‌اند و تنها یک مورد از پژوهش‌ها به‌طور همزمان دیدگاه کتابداران و مخاطبان و کاربران کتاب‌های الکترونیکی را مورد پژوهش قرار داده است. لازم به ذکر است که از بین ۳۶ پژوهش شناسایی و مطالعه‌شده در این پژوهش، هیچ کدام به بررسی دیدگاه ناشران نپرداخته است.

در بررسی دیدگاه کتابداران، اقشار مختلف کتابداران مد نظر قرار گرفته‌اند. در برخی از پژوهش‌ها کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی (فهیمی فر و غائبی ۱۳۸۷، Vasileiou, Rowley, and Hartley 2012; Lonsdale and Armstrong 2010) و در برخی دیگر کتابداران کتابخانه‌های عمومی (بیرانوند ۱۳۹۱؛ Percy 2013) مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین، در برخی از پژوهش‌ها موضوع ویژگی‌ها و کاستی‌های کتاب الکترونیکی (فهیمی فر و غائبی ۱۳۸۷)، مجموعه‌سازی کتاب‌های الکترونیکی (بیرانوند ۱۳۹۱) و مشکلات مترتب بر آن (Lonsdale and Armstrong 2010)، آینده کتاب‌های الکترونیکی (Vasileiou, Rowley, and Hartley 2012) و بهره‌گیری از کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها (Percy 2013) مورد توجه قرار گرفته‌اند.

از جمله ویژگی‌های کتاب الکترونیکی از دید کتابداران مواردی از قبیل قابلیت‌های چندرسانه‌ای، اشغال فضای کم، آسانی انتخاب، امانت همزمان (فهیمی فر و غائبی ۱۳۸۷)، همه‌گیر شدن کتاب‌های الکترونیکی، کارآمدی بیشتر کتابخانه‌ها (Percy 2013; Vasileiou, Rowley, and Hartley 2012) مطرح شده است.

از جمله مشکلات کتاب‌های الکترونیکی از نظر کتابداران نیز می‌توان به مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، نبود فهرست همگانی کتاب‌های الکترونیکی، پایین بودن سطح آشنایی کاربران، نفوذگرهای موجود و عواملی نظیر خستگی چشم هنگام مطالعه این کتاب‌ها (فهیمی فر و غائبی ۱۳۸۷) اشاره کرد.

از طرفی نیز مشکلاتی مانند به‌کمال نرسیدن فناوری کتاب‌های الکترونیکی، نبود استراتژی مشخص کتابخانه‌ها در مورد کتاب‌های الکترونیکی (Lonsdale and Armstrong 2010) از نظر کتابداران مشکلاتی را برای کتابخانه‌ها ایجاد کرده است.

جدول ۳. وضعیت پژوهش‌ها در زمینه دیدگاه‌های سه گروه مرتبط با کتاب الکترونیکی
(ناشر، استفاده‌کننده، کتابدار)

موضوع اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
دیدگاه‌های سه گروه مرتبط با کتاب الکترونیکی (ناشر، استفاده‌کننده، کتابدار)	دیدگاه متخصصان علم اطلاعات	کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های شهر تهران	ویژگی‌ها: قابلیت‌های چندرسانه‌ای، اشغال فضای کم، آسانی انتخاب، امانت کتاب به صورت همزمان؛ محدودیت‌ها: مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، نبود فهرست همگانی، پایین بودن سطح آشنایی کاربران، نفوذگرهای موجود و عواملی نظیر خستگی چشم هنگام مطالعه	فهمی فر و غائبی (۱۳۸۷)
	ارتقاء کتاب‌های الکترونیکی	انگلستان	کتابخانه‌ها از ابزارهای متعدد پیشرفته‌ای استفاده می‌کنند، اما این ابزارها هنوز آن‌ها را به هدف خود نرسانده‌اند؛ همچنین، کتابخانه‌ها هنوز استراتژی رسمی برای منابع الکترونیکی خود ندارند.	Lonsdale, Ray, and Armstrong (2010)
	آینده کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی	انگلستان	ذی‌نفعان اصلی در حوزه کتاب الکترونیکی شامل فروشندگان کتاب الکترونیکی، کتابخانه‌های دانشگاهی، و کاربران نقشی محوری در آینده استفاده از کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی خواهند داشت.	Vasileiou, Magdalini, Rowley, and Hartley (2012)
دیدگاه کتابداران در مورد کاربرد کتاب‌های الکترونیکی و یژه کودکان	دیدگاه کتابداران در مورد کاربرد کتاب‌های الکترونیکی و یژه کودکان	کتابخانه‌های عمومی استان فارس	داشتن محتوای مناسب بیشترین امتیاز را در انتخاب کتاب دارد.	بیرانوند (۱۳۹۱)
	کتاب‌های الکترونیکی	کتابخانه‌های عمومی نیوزیلند	سفارش کتاب الکترونیکی مفید است و فکر می‌کنند افزایش کتاب‌های الکترونیکی برای کتابخانه خوب است	Percy (2013)

موضوع اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
	سنجش معیارهای ارزیابی	دانشگاه الزهرا	ملاک‌های توزیع، داشتن صفحات محتوای مشابه، برقراری پیوند، هزینه، قابلیت خوانایی متن، دسترس‌پذیری، و آسانی مرور و پویش از جمله مهم‌ترین ملاک‌ها در میان ۱۵ ملاک مورد بررسی هستند.	غائبی، تاجداران و فهیمی فر (۱۳۹۰)
	ارزیابی کتاب الکترونیکی	دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران	از نقاط ضعف کتاب‌های الکترونیکی به‌دست آمده در این پژوهش می‌توان به خستگی چشم، هنگام استفاده از کتاب‌های الکترونیکی، نیاز به تجهیزات مناسب برای استفاده از این گونه کتاب‌ها، تمرکز نداشتن در هنگام مطالعه اشاره کرد.	عبدلهی (۱۳۹۰)
	تأثیر طراحی و تولید کتاب درسی الکترونیکی بر یادگیری و نگرش دانشجویان به مطالعه	دانشگاه علامه طباطبائی	برتری میزان یادگیری و نگرش دانشجویان از طریق کتاب الکترونیکی	نثری، زارعی زوارکی، آرمند و رضائی (۱۳۹۲)
	نقش و جایگاه کتاب‌های درسی الکترونیکی در نظام آموزشی ایران	نظام آموزشی ایران	برتری میزان یادگیری و نگرش دانشجویان از طریق کتاب الکترونیکی	نثری و رضائی (۱۳۹۲)
	پذیرش کتاب‌خوان‌های الکترونیکی	دانشجویان	استفاده از کتاب الکترونیکی به‌عنوان سرگرمی، قیمت کتاب‌خوان‌ها بالا است.	Foasberg (2011)
	کتاب‌های الکترونیکی علمی	دانشجویان و اعضای هیئت علمی انگلستان	همراهی دسترسی پیوسته با جست‌وجوپذیری از جمله نقاط مثبت کتاب الکترونیکی است.	Jamali, Nicholas, and Rowlands (2009)

موضوع اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
	کتاب‌های الکترونیکی درسی	آمریکا	هیچ ارتباط مشخصی بین تعداد کتاب‌های الکترونیکی که قبلاً مطالعه شده و تمایل به استفاده از کتاب الکترونیکی وجود ندارد؛ علی‌رغم توانایی در دسترسی آسان به محتوا از طریق کتاب الکترونیکی با استفاده از پیوندهای فرامتنی و سایر قابلیت‌ها، دانشجویان همچنان علاقه‌مند به استفاده از کتاب‌های چاپی هستند.	Woody, Douglas, Daniel, and Baker (2010)
	کتاب‌خوان‌های الکترونیکی	تایوان	سازگاری، سادگی استفاده، و غنای رسانه همگی در پذیرش کتاب‌خوان‌ها مؤثر هستند.	Lai, and Chang (2011)
	کتاب‌های الکترونیکی	تایوان	دانشجویان ترجیح می‌دهند کتابخانه‌های دانشگاهی، هم‌ویرایش‌های چاپی و هم الکترونیکی را تهیه کنند و دانشجویان هر رشته رفتارهای متفاوت در استفاده از کتاب‌های الکترونیکی از خود نشان می‌دهند.	Wu, and Chen (2011)
	پذیرش کتاب‌های الکترونیکی	دانشجویان پردیس کشاورزی و منابع طبیعی دانشگاه تهران	مؤثرترین عوامل در تصمیم به استفاده از کتاب‌های الکترونیکی: رضایت فردی، نگرش نسبت به نوآوری و درک از مفید بودن فناوری	محمدی، منوری‌فرد، صالحی (۱۳۹۰)

همچنین، در بررسی دیدگاه کاربران و مخاطبان کتاب‌های الکترونیکی محورهای زیر نیز مورد توجه بوده است: معیارهای ارزیابی از نظر دانشجویان (غائبی، تاجداران، و فهیمی فر ۱۳۹۰؛ عبدالمهی ۱۳۹۰)، تأثیر کتاب‌های الکترونیکی بر یادگیری (نثری، زارعی زوارکی، آرمند، رضائی ۱۳۹۲؛ نثری و رضائی ۱۳۹۲)، پذیرش کتاب‌خوان‌های الکترونیکی (Foasberg 2011)، وضعیت کتاب‌های الکترونیکی و بهره‌گیری از آن (Jamali, Nicholas, and Rowlands 2009)، ارتقاء کتاب‌های الکترونیکی (Lonsdale and Armstrong 2010)، مقایسه کتاب‌های الکترونیکی با کتاب‌های چاپی (Woody, Daniel, and Baker 2010)، مطالعه با کتاب‌خوان‌های الکترونیکی (Lai

(Wu and Chen 2011) رفتار استفاده از کتاب الکترونیکی (Wu and Chen 2011). از نظر کاربران یا مخاطبان کتاب الکترونیکی نیز کتاب الکترونیکی باید قابلیت‌هایی نظیر توزیع، داشتن صفحات محتوای مشابه، برقراری پیوند، هزینه، قابلیت خوانایی متن، دسترس‌پذیری، و آسانی مرور و پویش (غانبی، تاجداران، و فهمی فر ۱۳۹۰)، تأثیر بر یادگیری (نثری، زارعی زوارکی، آرمنند، و رضائی ۱۳۹۲)، و دسترسی پیوسته، جست‌وجوپذیری، امکان چاپ (Wu and Chen 2011, Woody, Daniel, and Baker 2010; Jamali, Nicholas, and Rowlands, 2009) را داشته باشد. همچنین، مواردی مانند رضایت فردی، نگرش نسبت به نوآوری و درک از مفید بودن فناوری در پذیرش این فناوری (محمدی، منوری فرد، و صالحی ۱۳۹۰)، سازگاری، سادگی استفاده، و غنای رسانه (Lai and Chang 2011) از نظر مخاطبان مؤثر هستند (جدول ۳).

کاربران یا مخاطبان کتاب الکترونیکی به مشکلات استفاده از این نوع کتاب‌ها نیز اشاره داشته‌اند؛ از آن جمله: خستگی چشم هنگام استفاده از کتاب‌های الکترونیکی، نیاز به تجهیزات مناسب برای استفاده از این گونه کتاب‌ها، تمرکز نداشتن در هنگام مطالعه (عبداللهی ۱۳۹۰)، علاقه کم به امانت کتاب‌خوان‌های الکترونیکی (Foasberg 2011)، و مشکلات کتابخانه‌ها در ارائه کتاب‌های الکترونیکی (Lonsdale and Armstrong 2010). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود موضوع مشکلات استفاده از کتاب الکترونیکی در پژوهش‌های معدودی مورد توجه قرار گرفته است.

۳-۴. مدل‌های کسب‌وکار

مدل کسب‌وکار بیان می‌کند که سازمان برای تولید محصول یا ارائه خدمت چگونه ایجاد ارزش افزوده می‌کند. هر حوزه‌ای بر حسب نوع فعالیت و انجام امور دارای اصول و استراتژی برای اجراست. بسیاری از مواقع، پژوهشگران و مدیران برای ساماندهی امور و توسعه فعالیت‌ها مدل‌های کسب‌وکار را معرفی و اجرا می‌کنند. به‌طور کلی، یکی از عناصر مهم در رشد و توسعه هر کسب‌وکاری بهره‌گیری از مدل یا مدل‌های کسب‌وکار مناسب است. داشتن مدل کسب‌وکار مناسب برای انجام فعالیت‌ها در حوزه منابع اطلاعاتی از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است (Sharma and Yi 2013). حوزه کتاب‌های الکترونیکی نیز حوزه‌ای است که با مدل‌های کسب‌وکار متفاوتی می‌تواند سروکار داشته باشد. مطالعه پژوهش‌ها در زمینه مدل‌های کسب‌وکار کتاب‌های الکترونیکی نشان می‌دهد که این حوزه بسیار کم مورد توجه قرار گرفته است. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که هیچ پژوهشی در کشور در این زمینه انجام نگرفته است و تنها پنج پژوهش به نحوی به آن پرداخته‌اند.

همان‌گونه که در جدول ۴ نیز نشان داده شده، برخی پژوهش‌ها بر جنبه‌های گردآوری شامل

استراتژی انتخاب منابع، مدیریت منابع الکترونیکی، کشف و تجربه کاربران در باره کتاب الکترونیکی، و نگهداری کتاب الکترونیکی پرداخته‌اند (Group 2014)، برخی دیگر به مدل‌های قیمت‌گذاری کتاب‌های الکترونیکی (Wicht 2011; Hardy, Oppenheim, and Rubbert 2002; Oppenheim, Hardy and Rubbert 2001)، و تنها دو پژوهش اختصاصاً به مدل‌های کسب‌وکار پرداخته‌اند (Thomson 2014؛ فهیمی فر ۱۳۹۳). پژوهش دوم ذکر شده تأکید بر شناسایی عناصر دخیل در تولید کتاب‌های درسی الکترونیکی و ارائه مدل مفهومی در این زمینه دارد.

جدول ۴. وضعیت پژوهش‌ها در زمینه مدل‌های کسب‌وکار

محور اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
مدل‌های کسب‌وکار	قیمت‌گذاری کتاب‌های الکترونیکی	انگلستان	عوامل اقتصادی، فناوریانه، مجوزها و مدیریت از جمله عوامل تأثیرگذار بر مدل‌های قیمت‌گذاری هستند.	Oppenheim, Hardy, and Rubbert (2001)
	قیمت‌گذاری کتاب‌های الکترونیکی	انگلستان	بهره‌برداری از مدل پیشنهادی پروژه پلیکان	Hardy, Oppenheim, and Rubbert (2002)
	امانت بین کتابخانه‌ای	بدون بافت	مدل‌های قیمت‌گذاری خرید کوتاه‌مدت، خرید مبتنی بر تقاضا، چاپ مبتنی بر تقاضا، و خرید کنسرسیومی پیشنهاد شده است.	Wicht (2011)
	امانت کتاب‌های الکترونیکی	کشورهای پیشرفته	نمونه‌هایی از طرح‌های اجرا شده توسط ناشران در هر کشور معرفی شده‌اند.	Thomson (2014)
	امانت کتاب الکترونیکی	کتابخانه گلف	کتاب‌های الکترونیکی از طریق کتاب‌خوان‌های متعددی ارائه می‌شوند. کاربردپذیری یکی از مهم‌ترین عوامل در درک و رضایت کاربران از کتاب الکترونیکی است.	Ebook Strategy Working Group (2014)

محور اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
	مدل مفهومی تولید بدون بافت	اجزای اصلی مدل پیشنهادی عبارت‌اند از: موضوع فیهمی فر (۱۳۹۳)	مناسب، انتخاب درس، ذی‌نفعان، نیازسنجی شامل ویژگی‌های مطلوب کتاب درسی دانشگاهی چاپی و ویژگی‌های مطلوب کتاب درسی الکترونیکی، اشاعه و بازاریابی، گروه تخصصی مشاور، مجلات هسته و نویسندگان هسته، مسائل اقتصادی نشر شامل مسائل فروش و بهای تمام‌شده	

نتایج پژوهش‌ها نشان داده است که عوامل اقتصادی، فناورانه، مجوزها و مدیریت از جمله عوامل تأثیرگذار بر مدل‌های قیمت‌گذاری هستند (Oppenheim, Hardy, and Rubbert 2001). بنابراین، مدل‌های مختلف قیمت‌گذاری در حوزه کسب‌وکار کتاب الکترونیکی مورد استفاده قرار می‌گیرند. با این وجود، مدل‌ها باید ساده باشند، قابل فهم برای همه باشند، شفاف برای تمام ذی‌نفعان باشند، مناسب برای فناوری‌های موجود و آتی باشند (Oppenheim, Hardy, and Rubbert 2001). همچنین، باید به معرفی و تحلیل مدل‌های قیمت‌گذاری خرید کوتاه‌مدت، خرید مبتنی بر تقاضا، چاپ مبتنی بر تقاضا، و خرید کنسرسیومی پرداخته باشند (Wicht 2011). علاوه بر این، محتوای کتاب‌های الکترونیکی باید قابل بازاریابی و استفاده باشد، نه اینکه امکان دانلود، پرینت یا مواردی شبیه به آن‌ها وجود داشته باشد (Group 2014). امروزه، مدل‌های متعددی مانند «اوردرایو»^۱، «هوپلا»^۲، «ای‌لیب»^۳، «آتینگو»^۴، «مینها بیبلیوتکا»^۵، «نووم دو لیوگوس»^۶، «یبلیواکسس»^۷ و غیره (Thomson 2014) توسط کشورهای مختلف به‌ویژه کشورهای توسعه‌یافته مانند آمریکا، سوئد، فرانسه، برزیل و نظایر آن‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرند.

۳-۵. وضعیت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها و مسائل حقوقی مترتب بر آن

کتابخانه‌ها به‌عنوان یکی از عناصر مهم در چرخه اطلاعات، نقش مهمی در دسترسی به کتاب‌های الکترونیکی ایفا می‌کنند. کتابخانه‌ها به‌عنوان سازمان‌هایی اطلاعاتی از دیرباز به این امر اهتمام ورزیده‌اند و کاربران آن‌ها انتظار دارند که این سازمان‌ها در دسترسی به کتاب‌های

1. Overdrive
 4. Atingo
 7. BiblioAccess

2. Hoopla
 5. Minha Biblioteca

3. ELib
 6. Nuvem de livros

الکترونیکی نیز فعال عمل نموده و دسترسی به آن‌ها را فراهم نمایند. با این وجود، ناشران نگران منافع خود در ارائه رایگان و دسترس‌پذیری آن‌ها توسط کتابخانه‌ها هستند. همین امر سبب شده که مجموعه منابع کتاب‌های الکترونیکی امروزه، نقش کمی در خدمات کتابخانه‌ها داشته باشند و حجم کتاب‌های الکترونیکی به شدت تحت تأثیر منفی این مسائل قرار دارد. مهم‌ترین مسئله در این زمینه موضوع کپی‌رایت (حقوق مادی ناشران، تولیدکنندگان یا توزیع‌کنندگان) است. بنابراین، این موضوع یکی از مسائل مهم مورد نظر پژوهشگران بوده و در پژوهش‌های متعدد (۹ پژوهش که دو عنوان آن مربوط به پژوهش‌های داخلی هستند) به آن پرداخته‌اند.

نتایج پژوهش‌ها در این زمینه نشان می‌دهد که کتابخانه‌ها در فراهم‌آوری کتاب الکترونیکی با مشکلات عدیده‌ای مواجه بوده‌اند و حجم کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها بسیار کمتر از حد انتظار است (فهیمی فر ۱۳۸۷). یکی از این مسائل جنبه‌های حقوقی استفاده از کتاب الکترونیکی است (Muller 2012). با توجه به قانون‌گذاری‌هایی که در این زمینه به‌ویژه در کشورهای توسعه‌یافته انجام شده، هنوز مطابقت کاملی بین امانت کتاب‌های الکترونیکی با قوانین کپی‌رایت وجود ندارد (Muller 2012). جنبه دیگری که در این زمینه مطرح است عادت به مطالعه و استفاده از کتاب الکترونیکی تهیه‌شده توسط کتابخانه‌هاست (Foasberg 2011). برخی پژوهش‌ها در این زمینه نشان داده است که کاربران، به‌ویژه کاربران دانشگاهی، به استفاده از کتاب‌های الکترونیکی کمتر عادت دارند و بیشتر ترجیح می‌دهند به مطالعه کتاب‌های چاپی بپردازند (Foasberg 2011). یکی از موانع مهم در این زمینه تنوع کتاب‌خوان‌ها و قیمت بالای تهیه و استفاده از آن‌هاست (Foasberg 2011). علت دیگر در این زمینه عدم آگاهی کاربران در ارائه خدمات کتاب الکترونیکی توسط کتابخانه‌هاست (Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden, and Brenner 2012). همچنین، فهرست انتظار، دردسترس نبودن کتاب‌ها یا سازگار نبودن فرمت فایل (Brenner 2012; O'Malley, 2011; Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden, and Brenner 2012)، کاهش بودجه کتابخانه‌ها (O'Malley 2011)، کمبود محتوا به‌ویژه در زبان‌های غیرانگلیسی (Hockey 2012; O'Malley 2011)، نبود یکدستی در مجوزها، محدودیت دستیابی، و انتظارات کتابداران (Walters 2013) از جمله موانع گسترش کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها هستند که در پژوهش‌ها به آن‌ها اشاره شده است (جدول ۵).

جدول ۵. وضعیت پژوهش‌ها در زمینه وضعیت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها و مسائل حقوقی مترتب بر آن

محور اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
وضعیت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها و مسائل حقوقی مترتب بر آن	وضعیت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها	کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران	بالاترین امتیاز را دانشگاه علم و صنعت در زمینه فراهم‌آوری و دانشگاه شهید بهشتی در زمینه تنوع کتاب‌های الکترونیکی کسب کرد.	فهیمی فر (۱۳۸۷)
	جنبه‌های حقوقی کتاب‌های الکترونیکی و امانت بین کتابخانه‌ای	نظام‌های حق مؤلف آلمان، آمریکا، و کانادا	مطابقت کاملی بین امانت کتاب‌های الکترونیکی با قوانین کپی‌رایت وجود ندارد.	Muller (2012)
	پذیرش کتاب‌خوان‌های الکترونیکی	دانشجویان	استفاده از کتاب الکترونیکی به‌عنوان سرگرمی، قیمت کتاب‌خوان‌ها بالاست.	Foasberg (2011)
	کتابخانه‌ها، کاربران و کتاب‌های الکترونیکی	کتابخانه‌های آمریکا	بخش اعظمی از آمریکایی‌ها نمی‌دانند که چنین سرویسی توسط کتابخانه‌ها ارائه می‌شود.	Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden, and Brenner (2012)
	کتاب‌های الکترونیکی	کتابخانه عمومی ایرلند	شناسایی چالش‌های کتابخانه‌ها مانند فرمت‌بندی فایل‌ها و برقراری ارتباط بین وب‌سایت‌ها، نبود محتوای ایرلندی در پایگاه فروشندگان کتاب‌های الکترونیکی	(O'Malley 2011)
	کتاب‌های الکترونیکی	کتابخانه‌های عمومی در همپشایر انگلستان	مزایای اصلی کتاب الکترونیکی: قابلیت حمل و ذخیره‌سازی. معایب اصلی: هزینه و ازدست‌دادن قابلیت لمس، چالش اصلی نبود محتواست.	Hockey (2012)
	کتاب‌های الکترونیکی	کتابخانه‌های دانشگاهی ایالات متحده و انگلستان	کتابخانه‌های دانشگاهی با چالش‌های مهمی مانند نبود یکدستی در مجوزها، محدودیت دستیابی، و انتظارات کتابداران روبه‌رو هستند. بسیاری از کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی سه تا هجده ماه پس از نسخه‌های چاپی مربوطه منتشر می‌شوند.	Walters (2013)

با این وجود، فنون متعددی برای پیشگیری از استفاده نامناسب و غیرقانونی از کتاب‌های الکترونیکی و سایر منابع اطلاعاتی الکترونیکی استفاده شده است. یکی از این موارد بهره‌گیری از فنون واترمارکینگ (نمازی ۱۳۹۰) است. علاوه بر این، پیشنهادهای مانند افزایش فعالیت‌های بازاریابی به منظور بالا بردن آگاهی از این سرویس در جامعه، ایجاد کنسرسیوم ملی کتابخانه‌ای (O'Malley 2011) برای توسعه بهره‌گیری و استفاده از کتاب‌های الکترونیکی ارائه شده است. نتایج پژوهش‌ها نیز نشان داده است که کتاب‌های الکترونیکی در آینده نزدیک رشد گسترده‌ای در کتابخانه‌ها خواهند داشت (Vasileiou, Rowley, and Hartley 2012).

۳-۶. امانت کتاب الکترونیکی و امانت بین کتابخانه‌ای

پس از حضور کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها و به منظور استفاده بهینه از آن‌ها موضوع مهمی که در کتابخانه‌ها مطرح می‌شود، امانت کتاب‌های الکترونیکی و نیز استفاده از کتاب الکترونیکی در همکاری بین کتابخانه‌ای و امانت بین کتابخانه‌ای است. با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش‌هایی در این زمینه انجام گرفته است. با این وجود، تعداد محدود پژوهش‌ها در این زمینه (۷ پژوهش که تنها یکی از آن‌ها در داخل کشور در این موضوع در دست اجراست) حاکی از آن است که این موضوع یکی از مسائل مهمی است که نیازمند انجام پژوهش‌های گسترده‌ای است. محورهایی که در پژوهش‌ها به موضوع امانت کتاب الکترونیکی و امانت بین کتابخانه‌ای پرداخته شده، عبارت‌اند از: بررسی سامانه‌های امانت الکترونیکی (عالی‌پور ۱۳۹۳)، بررسی چالش‌های موجود در امانت الکترونیکی کتاب الکترونیکی (Woods and Ireland 2008)، آگاهی کاربران از ارائه سرویس امانت کتاب الکترونیکی (Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden, and Brenner 2012)، موانع موجود در امانت بین کتابخانه‌ای (Zhu and Shen 2013)، تجربیات استفاده از منابع الکترونیکی و تحلیل مدل‌های امانت کتاب الکترونیکی (Xu and Moreno 2014)، و ارائه چارچوبی برای انتخاب، گردآوری، دسترسی، و تجربه کاربران در مورد کتاب الکترونیکی و نگهداری کتاب الکترونیکی (Group 2014) (جدول ۶).

جدول ۶. وضعیت پژوهش‌ها در زمینه امانت کتاب الکترونیکی به کاربران و امانت بین کتابخانه‌ای

محور اصلی	مسئله مورد مطالعه	بافت	یافته‌ها	پژوهش‌ها
امانت کتاب الکترونیکی به کاربران و امانت کتابخانه‌ای	سامانه‌های امانت کتاب‌های الکترونیکی	بدون بافت	هنوز خاتمه نیافته است.	عالی‌پور (۱۳۹۳)
	امانت کتاب الکترونیکی	بدون بافت	کتابخانه‌های مورد بررسی در جست‌وجوی کتاب الکترونیکی در دسترس بودند.	Woods, and Ireland (2008)
	کتابخانه‌ها، کاربران و کتاب‌های الکترونیکی	کتابخانه‌های آمریکا	بخش اعظمی از آمریکایی‌ها نمی‌دانند که چنین سرویسی توسط کتابخانه‌ها ارائه می‌شود.	Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden, and Brenner (2012)
	امانت بین کتابخانه‌ای	کتابخانه‌های دانشگاهی	امانت بین کتابخانه‌ای کتاب‌های الکترونیکی به‌ویژه در مقایسه با امانت بین کتابخانه‌ای مجلات الکترونیکی هنوز به فعالیتی متداول در بین کتابخانه‌های دانشگاهی آمریکا تبدیل نشده است.	Zhu and Shen (2013)
	کتاب‌های الکترونیکی	آمریکا	بین کتابخانه‌های مجلات الکترونیکی هنوز به فعالیتی متداول در بین کتابخانه‌های دانشگاهی آمریکا تبدیل نشده است.	
	امانت کتاب الکترونیکی	کتابخانه ملی استرالیا	هنوز امانت بین کتابخانه‌ای کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها رایج نشده است.	Xu, and Moreno. (2014)
	امانت کتاب الکترونیکی	کتابخانه گلف	کتاب‌های الکترونیکی از طریق کتاب‌خوان‌های متعددی ارائه می‌شوند. کاربردپذیری یکی از مهم‌ترین عوامل در درک و رضایت کاربران از کتاب الکترونیکی است.	Ebook Strategy Working Group (2014)

از جمله چالش‌های مطرح در این حوزه که در پژوهش‌ها به آن‌ها اشاره شده، می‌توان به دسترسی به کتاب‌های الکترونیکی (Woods and Ireland 2008)، فهرست انتظار، در دسترس نبودن کتاب‌ها یا سازگاری نبودن فرمت فایل (Zickuhr, Rainie, Purcell, Madden, and Brenner 2012)، متداول نبودن امانت بین کتابخانه‌ای کتاب الکترونیکی، محدودیت صدور مجوز برای امانت از

طرف ناشران (Zhu and Shen 2013)، فاصله نیازهای ناشران و تولیدکنندگان محتوا و کاربران (Xu and Moreno 2014)، و رضایت کاربران در استفاده از امانت کتاب الکترونیکی (Group 2014) اشاره کرد.

۳-۷. روش‌های پژوهش

همان‌گونه که در بالا نیز اشاره شد، موضوع کتاب الکترونیکی دارای محورهای مختلفی است و برای پرداختن به آن‌ها نیاز به استفاده از روش‌های پژوهشی متفاوتی است. لازم به ذکر است که مسئله پژوهش و هدف از انجام پژوهش نشانگر روش پژوهش مورد استفاده است. با این وجود، در این بخش سعی می‌شود بر اساس محورهای دسته‌بندی کتاب الکترونیکی، روش‌های پژوهش مورد استفاده به تفکیک توصیف شود.

جدول ۷. وضعیت روش‌های پژوهش

رویکرد ترکیبی	رویکرد کیفی		رویکرد کمی				
	مطالعه موردی	گرواند تئوری	تحلیل لایه	مطالعه موردی	کتابخانه‌ای	تجربی	پیمایشی
	داخلی	داخلی	داخلی	داخلی	داخلی	داخلی	داخلی
۱						۱	۳
							کتاب الکترونیکی و ویژگی‌های آن
					۱	۲	۱
							تولید کتاب الکترونیکی و نرم‌افزارهای مورد استفاده
					۲	۷	۵
							دیدگاه‌های سه گروه مرتبط با کتاب الکترونیکی
۱	۱		۱			۳	۱
							مدل‌های کسب‌وکار
۱							۶
							وضعیت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها و مسائل حقوقی
			۲	۱	۱	۲	۱
							امانت کتاب الکترونیکی و امانت بین کتابخانه‌ای

مطالعه جدول ۷ نشان می‌دهد که اکثر پژوهش‌ها در حوزه کتاب الکترونیکی با رویکرد کمی و روش پیمایشی انجام شده‌اند. همچنین، پژوهش‌های معدودی با استفاده از رویکرد کیفی یا رویکرد ترکیبی انجام گرفته‌اند.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه پژوهش‌ها در زمینه امانت الکترونیکی محتوا در این پژوهش نشان داد که در مجموع ۳۶ عنوان پژوهش در داخل (۱۳ مورد) و خارج از کشور (۲۳ مورد) انجام گرفته است. از مجموع پژوهش‌های داخلی تنها ۱ عنوان پژوهش کاملاً مرتبط (عالی‌پور ۱۳۹۳) شناسایی شد که به موضوع مطالعه قابلیت‌های سیستم‌های امانت الکترونیکی در کتابخانه‌ها و پیشنهاد قابلیت‌های مهم این سیستم‌ها پرداخته است. این موضوع نشانگر آن است که هنوز امانت الکترونیکی محتوا در داخل کشور در قالب پژوهش مطرح نشده است و به آن پرداخته نمی‌شود. در مقابل، در خارج از کشور، به‌ویژه در کشورهایی مانند آمریکا و انگلستان این موضوع بیشتر مورد توجه قرار گرفته است. از بین پژوهش‌های مطالعه‌شده محدود پژوهش‌هایی هستند که دقیقاً به موضوع امانت الکترونیکی محتوا در کتابخانه‌های دیجیتالی پرداخته‌اند.

به‌طور کلی و در پاسخ به پرسش اساسی اول پژوهش می‌توان چنین دسته‌بندی کرد که پژوهش‌ها در حوزه امانت الکترونیکی در شش محور اصلی زیر و به تعدادی که در مقابل آن‌ها درج شده، انجام گرفته است:

- ◇ کتاب الکترونیکی و ویژگی‌های آن (۶ عنوان که یکی از آن‌ها در داخل کشور انجام گرفته است)
- ◇ تولید کتاب الکترونیکی و نرم‌افزارهای مورد استفاده (۴ عنوان که ۲ مورد از آن‌ها در داخل کشور انجام گرفته است)
- ◇ دیدگاه‌های سه گروه مرتبط با کتاب الکترونیکی (ناشر، استفاده‌کننده، کتابدار) (۱۵ عنوان که ۷ مورد از آن‌ها در داخل کشور انجام گرفته است)
- ◇ مدل‌های کسب‌وکار (۶ عنوان که ۱ مورد از آن‌ها در داخل کشور انجام گرفته است)
- ◇ وضعیت کتاب الکترونیکی در کتابخانه‌ها و مسائل حقوقی مترتب بر آن (۷ عنوان که ۱ مورد از آن‌ها در داخل کشور انجام گرفته است)
- ◇ امانت کتاب الکترونیکی به کاربران و امانت بین کتابخانه‌ای (۶ عنوان که ۱ مورد از آن‌ها در داخل کشور انجام گرفته است).

همچنین، مطالعه محتوای پژوهش‌ها نشان داد که مرتبط‌ترین حوزه، که به‌نوعی هسته اصلی موضوع امانت کتاب الکترونیکی است، پرداختن به مسائل حقوقی کتاب الکترونیکی و وضعیت بهره‌گیری از آن (دو مورد آخر در بالا) است که در مجموع، تنها ۳۳ درصد از منابع به‌طور مستقیم یا تا حدودی به این دو موضوع در کنار موضوع‌های دیگر پرداخته‌اند. این امر نشان می‌دهد که موضوع اصلی پژوهش‌ها خود کتاب الکترونیکی و به‌ویژه دیدگاه‌سنجی در حوزه کتاب

الکترونیکی (با ۱۵ عنوان پژوهش) است و به موضوع امانت الکترونیکی کمتر پرداخته شده است. بنابراین، پرداختن به دو موضوع انتهایی و نیز موضوع کسب و کار ناشران در قبال کتابخانه‌ها و ارائه آثار از جمله محورهایی هستند که در آینده باید بیشتر مورد توجه پژوهشگران قرار گیرند. شکاف پژوهشی در این محورها و محورهای زیرمجموعه آن‌ها همچنان وجود دارد. میزان توجه به این موضوع‌ها در پژوهش‌های داخلی (تنها یک مورد در هر یک از سه محور ذکرشده) نیز نشان می‌دهد که موضوع امانت الکترونیکی هنوز تبدیل به حوزه پژوهشی در داخل کشور نشده است. این موضوع می‌تواند نشانگر این باشد که هنوز کتابخانه دیجیتالی در کشور ما جوان و در حال رشد بوده و هنوز دغدغه پرداختن به امانت الکترونیکی تبدیل به مسئله برای این کتابخانه‌ها نشده است. بدون شک باید در انتظار پررنگ‌تر شدن این حوزه در آینده نزدیک بود و پژوهشگران داخل کشور در آینده نزدیک باید به این حوزه‌ها بیشتر بپردازند.

مطالعه وضعیت روش‌های پژوهش مورد استفاده در منابع مورد بررسی نشان می‌دهد که رویکرد کمی و روش پیمایشی پرستفاده‌ترین روش‌های پژوهش هستند. همین امر نشان می‌دهد که پژوهش‌ها غالباً به صورت پیمایشی انجام گرفته است. پیمایش‌های انجام گرفته نیز بیشتر در حوزه دیدگاه‌سنجی از فعالان حوزه کتاب الکترونیکی (ناشران، کتابداران و کاربران) است. علاوه بر این، حوزه مربوط به شناسایی وضعیت بهره‌گیری از کتاب الکترونیکی نیز با توجه به ماهیت سنجشی که دارد بیشتر از سایر حوزه‌ها از روش پیمایشی استفاده کرده است.

به‌طور کلی، مطالعه نظام‌مند آثار پژوهشی منتشرشده در زمینه امانت الکترونیکی محتوا نشان می‌دهد که این حوزه همچنان جوان و در حال رشد است. در آینده نزدیک شاهد افزایش پژوهش‌ها در زمینه بهره‌گیری از امانت الکترونیکی در کتابخانه‌های دیجیتالی و نیز در حوزه پایگاه‌های اطلاعاتی بزرگ خواهیم بود. بدیهی است که نتیجه چنین پژوهش‌هایی ارائه راهبردها و راهکارهایی برای بهره‌گیری از نتایج این پژوهش‌ها در عمل خواهد بود. بنابراین، محصولات کتابخانه دیجیتالی به‌عنوان یکی از محورهای کاربرد، بیشترین بهره را از این راهکارها خواهند برد. در این راستا مدل‌های کسب و کار مناسب و کاربردی نیز به دست خواهد آمد که تسهیل‌کننده روابط بین ناشران، کتابخانه‌ها و کاربران این کتابخانه‌ها خواهد بود. بر این اساس، برخی از پژوهش‌های کاربردی نیز به حوزه مدل‌های کسب و کار بهینه بین سه عنصر اصلی ناشر، کتابخانه و کاربران اختصاص خواهد یافت. در نتیجه این فعالیت‌ها و افزایش اعتماد ناشران به این فضا و مهیاشدن راهبردها و راهکارهای امانت الکترونیکی در آینده شاهد حضور فعالانه ناشران در نشر الکترونیکی و تعامل بهینه آن‌ها با کتابخانه‌های دیجیتالی خواهیم بود. محصول نهایی تمامی این فعالیت‌ها ارتقاء کمی و کیفی منابع دیجیتالی کتابخانه‌ها و به‌دنبال آن رونق کتابخانه‌های دیجیتالی

و افزایش بهره‌گیری کاربران از آن‌ها خواهد بود.

فهرست منابع

- بیرانوند، علی. ۱۳۹۱. دیدگاه کتابداران کتابخانه‌های عمومی استان فارس در مورد کاربرد کتاب‌های الکترونیکی ویژه کودکان در کتابخانه‌های عمومی. *فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات* ۲۳ (۳): ۱۱۸-۱۳۱.
- عالی‌پور، فهیمه. ۱۳۹۳. بررسی سامانه‌های امانت کتاب‌های الکترونیکی در دنیا و ارائه الگوی مناسب برای ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، به راهنمایی حمیدرضا جمالی. تهران: دانشگاه خوارزمی. اطلاعات و دانش‌شناسی، تهران: دانشگاه خوارزمی.
- عبداللهی، زهرا. ۱۳۹۰. ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی از دیدگاه دانشجویان تحصیلات تکمیلی و کتابداران دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران و ارائه الگوی پیشنهادی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اطلاعات و دانش‌شناسی، همدان: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد همدان.
- غائبی، امیر، منصوره تاجداران، و سپیده فهیمی‌فر. ۱۳۸۹. معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی: سیاهه پیشنهادی. *علوم و فناوری اطلاعات* ۲۵ (۴): ۷۲۱-۷۴۳.
- _____. ۱۳۹۰. سنجش معیارهای ارزیابی کتاب‌های الکترونیکی دانشگاهی از دیدگاه دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه الزهرا (س). *علوم و فناوری اطلاعات* ۲۷ (۱): ۵۹-۸۵.
- فهیمی‌فر، سپیده. ۱۳۸۷. بررسی کتاب‌های الکترونیکی موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی شهر تهران. *فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات* ۲۳ (۳): ۵۳-۷۵.
- _____. ۱۳۹۳. شناسایی عناصر مهم و مؤثر در فرایند نشر کتاب درسی الکترونیکی دانشگاهی در ایران. رساله دکتری، علم اطلاعات و دانش‌شناسی، تهران: دانشگاه تهران.
- _____. و ابراهیم حیدری. ۱۳۹۲. بررسی ابعاد مختلف (موضوعی، فنی و اقتصادی) کتاب‌های الکترونیکی ارائه‌شده در بیست و پنجمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران به منظور برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کتاب‌های الکترونیکی در آینده صنعت نشر ایران. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- _____. و امیر غائبی. ۱۳۸۷. کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه متخصصان اطلاع‌رسانی شاغل در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های شهر تهران. *علوم و فناوری اطلاعات* ۲۳ (۳): ۵۳-۷۵.
- محمدی، داود، فیض‌الله منوری‌فرد، و لاله صالحی. ۱۳۹۰. عوامل مؤثر بر پذیرش کتاب‌های الکترونیکی در بین دانشجویان، استفاده از مدل پذیرش فناوری (TAM). *ششمین کنفرانس ملی و سومین کنفرانس بین‌المللی یادگیری و آموزش الکترونیک*. تهران: مرکز آموزش‌های الکترونیک دانشگاه تهران.
- نثری، شبنم، اسماعیل زارعی زوارکی، محمد آرمند، و عیسی رضائی. ۱۳۹۲. طراحی و تولید کتاب درسی الکترونیکی و بررسی و تأثیر آن بر یادگیری و نگرش دانشجویان. *پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی* ۲۷: ۸۲-۹۸.

- _____, و عیسی رضائی. ۱۳۹۲. دیدگاه دانشجویان کارشناسی در باره نقش و جایگاه کتاب‌های درسی الکترونیکی در نظام آموزشی ایران. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی* ۱۹ (۲): ۲۷۷-۲۸۸.
- نمازی، فاطمه. ۱۳۹۰. واژمار کینگ دیجیتال متناسب با سیستم بینایی انسان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مهندسی برق، بابل: دانشگاه صنعتی بابل.
- Armstrong, C., L. Edwards, and R. Lonsdale. 2002. Virtually There? E-Books in UK academic libraries. *Program: electronic library and information systems* 36 (4): 216-227.
- Chowdhury, G. 2011. *Why e-books are not common in academic and research libraries even after rigorous research for nearly twenty years?* International conference on digital library management (ICDLM) (pp. 109-121). Kolkata: Teri.
- Colomb, P., H. Rosch, and A. V. Preisig. 2013. *The Thinkpiece 'Libraries, eLending, and the Future of Public Access to Digital Content'*. <http://www.ifla.org/node/7447> (accessed July 11, 2015).
- Dehghani Champiri, Z., R. Shahamiri, and S. S. Salim. 2015. A systematic review of scholar context-aware recommender systems. *Expert Systems with Applications* (42): 1743-1758.
- Foasberg, N. M. 2011. Adoption of e-book readers among college students: A survey. *Information technology and libraries* 30 (3): 108-128.
- Group, E. S. 2014. *Report of the Ebook Strategy Working Group*. Ontario, Canada: University of Guelph Library.
- Hardy, R., C. Oppenheim and I. Rubbert. 2002. Pricing strategies and models for the provision of digitized texts in higher education. *Journal of Information Science* 28 (2): 97-110.
- Hockey, M. A. 2012. *E-Books in public libraries: experiences in Hampshire*. Department of Information Studies. Aberystwyth University. Wales
- IFLA Governing Board. 2014. *IFLA Principles for Library eLending*. <http://www.ifla.org/node/7418> (accessed July 11, 2015).
- Jamali, H. R., D. Nicholas, and I. Rowlands. 2009. Scholarly e-books: the views of 16000 academics. *Asslib Proceedings: new information perspectives* 61 (1): 33-47.
- Kitchenham, B., and S. Charters. 2007. *Guidelines for performing systematic literature reviews in software engineering*. Keele University, University of Durham, School of Computer Science and Mathematics, Department of Computer Science. Keele, Durham: EBSE technical report.
- Lai, J.-Y., and C.-Y. Chang. 2011. User attitudes toward dedicated e-book readers for reading. *Online Information Review* 35 (4): 558-580.
- Lonsdale, R., C. Armstrong. 2010. Promoting your e-books: lessons from the UK JISC national e-book observatory. *Program: electronic library and information systems* 44 (3): 185-206.
- Muller, H. 2012. Legal aspects of e-books and interlibrary loan. *Interlending and Document Supply* 40 (3): 150-155.
- O'Malley, C. 2011. *What Challenges and Opportunities have been created by the Introduction of e-Books to the Irish Public Library?* Dublin Business School, Information and Library Management. Dublin: Dublin Business School.
- Oppenheim, C., R. Hardy, and I. Rubbert. 2001. *PELICAN – Pricing Experiment Library Information Co-operative Network: final report*. Loughborough University. Loughborough: Loughborough University.
- Percy, M. A. 2013. *What are the Opinions of New Zealand Public Library Staff?* Victoria University of Wellington, School of Information Management. Wellington: Victoria University of Wellington.
- Porcel, C., and E. Herrera-Viedma. 2010. Dealing with incomplete information in a fuzzy linguistic recommender system to disseminate information in university digital libraries. *Knowledge-Based Systems* (23): 32-39.

- Rao, S. S. 2004. Electronic book technologies: an overview of the present situation. *Library Review* 53 (7): 363-371.
- Runardotter, M., H. Quisbert, J. Nilsson, and A. Hägerfors, A. 2014. *The Information Life Cycle – Issues in Long-term Digital Preservation*.
http://www.ltu.se/cms_fs/1.826631/file/TheInformationLifeCycle.pdf (accessed Oct. 18, 2014).
- Sharma, R. S., and Y. Yi. 2013. Trend-Casting in the Interactive Digital Media Industry: Some Results and Guidelines. *Asian Journal of Innovation and Policy* 2 (1): 20-36.
- Siegenthaler, E., P. Wurtz, and R. Groner. 2010. Improving the Usability of E-Book Readers. *Journal of Usability Studies* 6 (1): 25-38.
- Stapić, Z., E. G. López, A. G. Cabot, L. D. Ortega, and V. Strahonja. 2012. *Performing systematic literature review in software engineering*. Central European Conference on Information and Intelligent Systems (pp. 441-493). Varaždin: Faculty of Organization and Informatics.
- Thomson, D. 2014. *Innovation in E-book lending: new IPA report*. IPA.
<http://www.internationalpublishers.org/policy-issues/publishers-librarians/knowledge-bank-literacy-and-reading/247-innovation-in-e-book-lending-new-ipa-report?showall=&start=5> (accessed Sep. 15, 2016).
- Vasileiou, M., J. Rowley, and R. Hartley. 2012. Perspectives on the future of e-books in libraries in universities. *Journal of Librarianship and Information Science (JoLIS)* 44 (4): 217-226.
- Walters, W. H. 2013. E-books in Academic Libraries: Challenges for Acquisition and Collection Management. *Portal: Libraries and the Academy* 13 (2): 187-211.
- Wicht, H. 2011. The evolution of E-books and Interlibrary Loan in Academic Libraries. *Collaborative Librarianship* 3 (4): 205-211.
- Woods, B., and M. Ireland. 2008. eBook Loans: an e-twist on a classic interlending service. *Interlending and Document Supply* 36 (2): 105-115.
- Woody, W. D., D. B. Daniel, and C. A. Baker. 2010. E-books or textbooks: Students prefer textbooks. *Computers and Education* (55): 945-948.
- Wu, M.-d., and S.-c. Chen. 2011. Graduate students' usage of and attitudes towards e-books: experiences from Taiwan. *Program: electronic library and information systems* 45 (3): 294-307.
- Xu, A., and M. Moreno. 2014. Journey of discovery: challenges of e-book lending in a digital world. *Interlending and Document Supply* 42 (2-3): 51-56.
- Zhu, X., and L. Shen. 2013. *Interlibrary loan of e-books in US academic libraries*. Presented in 13th IFLA interlending and document supply conference. Beijing, China: IFLA.
- Zickuhr, K., L. Rainie, K. Purcell, M. Madden, and J. Brenner. 2012. *Libraries, patrons, and e-books*. Washington, D.C.: Pew Research Center.

مهدی علیپور حافظی

متولد سال ۱۳۵۲، دارای مدرک دکتری در رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی از دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران است. ایشان هم‌اکنون مدرس مدعو گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی است.

کتابخانه‌های دیجیتالی، مبادله اطلاعات، امانت الکترونیکی و روش‌شناسی پژوهش در علم اطلاعات و دانش‌شناسی از جمله علایق پژوهشی وی است.

